

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد ادبیات عربی

عنوان:

تحلیل و بررسی اشعار محمد عبده غانم

استاد راهنما:

دکتر عزت الله مولایی نیا

استاد مشاور:

دکتر رسول دهقان ضاد

نگارنده:

سودابه سحری

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به:

- ساحت مقدس حضرت معصومه (سلام الله علیها)

- و به قلب سرشار از عشق و مهربانی مادرم و به دستان پر از احساس او. مادری

که سایه حمایتش وصف ناشدنی و وسعت همراهی اش ناگفتنیست

(رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ) نمل، ۱۹

تقدیر از:

استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر مولایی نیا که راهنمایی بنده را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نمودند و در تمامی مراحل، کمکهای بی دریغشان همراه من بود.

استاد گرامی و محترم جناب آقای دکتر دهقان که با پذیرش زحمت مشاوره، منت بزرگی بر من نهادند.

خواهر عزیزم و همسر گرامی شان که از سپاس زحماتشان تا ابد قاصر خواهم بود.

چکیده

محمد عبده غانم یکی از شاعران جاودانه و برجسته یمنی است که نامش در آفاق قله شعر این سرزمین می‌درخشد. شعر این شاعر بزرگ معاصر در عین دوری از هرگونه تکلف و تصنع زیباست و در عین زیبایی، رسا، روان و فصیح است. زبان روان، توصیف صادقانه دنیای عاطفی شاعر، تصویرهای بدیع و ترکیبات تازه و موسیقی شعر از ویژگی‌هایی است که بر زیبایی اشعار غانم می‌افزاید. شعر غانم به فرهنگ و ادب کلاسیک تکیه دارد. مجموعه‌های شعری‌اش غالباً به سبک شعر کلاسیکی سروده شده است. مضامین شعریش را عموماً وطنیات و موضوعات سیاسی و اجتماعی روز تشکیل می‌دهد. شعر او سرشار از عواطف وطنی است. موضوعات شعری غانم هم عشق و عواطف شخصی و هم سیاست و مسائل حاد اجتماعی است و مایه اصلی شعرش همان میهن‌خواهی است. مفاهیمی چون مقاومت و پایداری، عشق و دلدادگی به وطن، غم و اندوه، نفرت از جنگ‌های ویرانگر و استعمارگران در شعر غانم موج می‌زند. شعر روان با درون‌مایه‌های عاطفی غنی و بیان مصائبی که بر فلسطین رفت، از ویژگی‌های شعر غانم در سروده‌های فلسطینی‌اش است. فقر، فساد اجتماعی، جهل و عقب‌ماندگی و نوع دوستی و همدردی از موضوعات شعر اجتماعی اوست. زبان گفتگو و محاوره، رمز و نماد، قصه‌پردازی و تصویرگری موجب تنوع اسلوبها در بیان مفاهیم سیاسی و اجتماعی شعر محمد عبده غانم شده است. کیفیت تصویرگری شاعری و نوع نگاهش به تاریخ و فرهنگ یمن است. در حقیقت شعر او با تاریخ یمن گره خورده است و بیانگر اوضاع سیاسی و اجتماعی آن دوران است.

واژه‌گان کلیدی: محمد عبده غانم، یمن، اشعار سیاسی و اجتماعی، اسلوب شعر.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱	بیان مسأله
۲	سؤال‌های اصلی تحقیق
۳	فرضیه‌ها
۳	ضرورت انجام تحقیق
۳	سابقه و پیشینه پژوهش
۴	روش کار و منابع تحقیق
۵	فصل اول: بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر محمد عبده غانم
۶	۱- یمن؛ تاریخ و جغرافیا
۶	۱-۱. کلمه یمن و وجه تسمیه آن
۸	۲-۱. موقعیت یمن
۹	۳-۱. مختصری از تاریخ یمن
۹	۱-۳-۱. یمن مهد تمدن عربستان
۱۲	۲-۳-۱. ظهور اسلام و یمن
۱۴	۳-۳-۱. استقلال یمن از حکومت عباسی
۱۵	۴-۳-۱. مذهب زیدیه و امامت در یمن
۱۶	۲- اوضاع یمن شمالی قبل از انقلاب ۱۹۶۲م
۱۶	۱-۲. ترک‌های عثمانی و یمن

۱۸	۲-۲. سیاست امام یحیی پس از ترک‌های عثمانی
۱۹	۳-۲. اوضاع سیاسی و اجتماعی یمن در زمان حکومت آل حمیدالدین
۲۱	۴-۲. مراحل انقلاب یمنی‌ها بر ضد حکومت آل حمیدالدین
۲۱	۲-۴-۱. انقلاب ۱۹۴۸م بر ضد حکومت امام یحیی
۲۲	۲-۴-۲. انقلاب ۱۹۵۵ بر ضد حکومت امام احمد
۲۳	۳-۴-۲. انقلاب ۱۹۶۲م بر علیه امام البدر
۲۴	۳- اوضاع یمن جنوبی قبل از انقلاب ۱۹۶۷م
۲۴	۳-۱. جنوب یمن
۲۶	۳-۲. اشغال عدن
۲۷	۳-۳. سیاست بریتانیا پس از اشغال عدن
۲۹	۳-۴. اوضاع سیاسی و اجتماعی و فرهنگی در مناطق جنوبی در طول دوره استعمار
۳۱	۳-۵. آغاز حرکت ملی - وطنی و ظهور احزاب سیاسی
۳۳	۳-۶. استقلال یمن جنوبی در ۱۹۶۷م
۳۴	۴- اوضاع سیاسی، اجتماعی و آموزشی یمن پس از انقلاب ۱۹۶۲م و ۱۹۶۷م
۳۴	۴-۱. اوضاع سیاسی
۳۵	۴-۲. ساختار اجتماعی
۳۵	۴-۳. خصایص اجتماعی
۳۵	۴-۴. اوضاع اقتصادی
۳۶	۴-۵. آموزش و پرورش
۳۷	۴-۶. وضعیت زنان در جامعه یمن
۳۹	فصل دوم: بررسی اوضاع، احوال و آثار محمد عبده غانم
۴۰	۱- سیر زندگی شاعر
۴۰	۱-۱. زادگاه

۴۱ سفر به لندن	۲-۱
۴۲ سفر به سودان	۳-۱
۴۲ فرزندان محمد عبده غانم	۴-۱
۴۳ پایان زندگی	۵-۱
۴۴ زندگی ادبی	۲- زندگی ادبی
۴۴ آغاز شاعری	۱-۲
۴۷ عوامل مؤثر بر شاعریت محمد عبده غانم	۲-۲
۴۹ منزلت ادبی	۳-۲
۵۰ فعالیت‌های محمد عبده غانم در عرصه اجتماع از این قرار است:	۴-۲
۵۱ جایگاه اجتماعی و فرهنگی	۵-۲
۵۲ آثار و تألیفات	۶-۲
۵۲ آثار شعری غانم	۱-۶-۲
۵۵ نمایشنامه‌های شعری محمد عبده غانم	۲-۶-۲
۵۶ آثار منثور	۳-۶-۲
۵۹ فصل سوم: تحلیل و بررسی شعر محمد عبده غانم	
۶۰ موضوعات شعر محمد عبده غانم	۱- موضوعات شعر محمد عبده غانم
۶۰ شعر سیاسی	۱-۱
۶۲ ۱-۱-۱ دعوت به وحدت و همبستگی	۱-۱-۱
۷۰ ۲-۱-۱ تحریک به قیام و مبارزه با استعمار	۲-۱-۱
۷۳ ۳-۱-۱ دعوت به بیداری	۳-۱-۱
۷۷ ۴-۱-۱ آزادی	۴-۱-۱
۸۰ ۵-۱-۱ به استقلال رسیدن یمن جنوبی در ۱۹۶۷	۵-۱-۱
۸۴ ۶-۱-۱ فلسطین	۶-۱-۱

۹۴	۲-۱. شعر اجتماعی
۹۵	۱-۲-۱. فقر و فاصله طبقاتی
۹۹	۲-۲-۱. فساد اجتماعی و انحطاط اخلاقی
۱۰۲	۳-۲-۱. جهل و حماقت
۱۰۵	۴-۲-۱. نوع دوستی و همدردی
۱۰۸	۳-۱. موضوعات فردی و عاطفی
۱۰۹	۱-۳-۱. غربت و دوری از وطن
۱۱۵	۲-۳-۱. عشق
۱۱۸	۳-۳-۱. خاطرات تلخ و شیرین زندگی
۱۲۰	۴-۳-۱. شعرهای خانوادگی
۱۲۳	۲- ویژگی‌ها و اسلوب شعری محمد عبده غانم
۱۲۳	۱-۲. تعهد و التزام
۱۲۶	۲-۲. زبان شعری روان
۱۲۹	۳-۲. صداقت
۱۳۲	۴-۲. تأثیرپذیری از حوادث سیاسی و اجتماعی
۱۳۳	۵-۲. تجدید و نوآوری
۱۳۷	۶-۲. تکیه بر فرهنگ و تاریخ یمن
۱۴۰	۷-۲. قدرت تصویرسازی و توصیف
۱۴۷	۸-۲. قصه
۱۵۱	۹-۲. گفتگو و محاوره
۱۵۴	۱۰-۲. رمز و نماد
۱۶۱	نتیجه‌گیری
۱۶۵	فهرست منابع

الف) منابع عربی	۱۶۶
ب) منابع فارسی	۱۷۰
ج) مقالات اینترنتی	۱۷۱

مقدمه

بیان مسأله

سرزمین یمن در جنوب غربی شبه جزیره عربستان از دیرباز میزبان مکتب شعر و شاعری بوده است. این کشور افتخار پذیرایی از شاعران معروف و نام آشنای جهان عرب را داراست. اگرچه در عصر معاصر، قرن‌ها این کشور در به روی بیگانگان بسته بود و انزوای آن، شهرت «سرزمین ناشناخته» را برایش به ارمغان آورده بود. پس از انقلاب سال ۱۹۶۲م و به ویژه پس از جنگ داخلی که به سال ۱۹۶۹ به پایان رسید، حکومت یمن تماس‌های خود را با خارج افزایش داد و دروازه‌های کشور را به روی جهش‌های اجتماعی و اقتصادی گشود تا از جمهوری یمن یک کشور مدرن بسازد.

شعر معاصر یمن با دردها و رنج‌های انسان یمنی در ارتباط مستقیم است و البته دایره این دردها از محدوده این سرزمین فراتر می‌رود، تا آلام و رنج‌های دیگر ملت‌ها را نیز در بر بگیرد و در آن مشارکت نماید. شاید بتوان گفت ادبیات یمنی در میان ادبیات زبان عربی، تنها ادبی باشد که مورد عنایت ادبا قرار نگرفته است. با نگاهی گذرا به پژوهش‌ها و کتاب‌های مرتبط با ادبیات عربی از بزرگان علم و ادب، روشن خواهد شد که به چه میزان این ادب، مجهول و مورد بی‌توجهی قرار گرفته است.

پژوهش حاضر تلاش در جهت شناخت محمد عبده غانم یکی از شخصیت‌های برجسته یمن در عصر معاصر است. او شاعری برجسته و ادیب و نویسنده‌ای تواناست که با قلم و ادب و آثار خود در جهت قضایای مردمی و ملی بود. محمد عبده غانم از پیشوایان شعر یمن است که در

پیشبرد حرکت شعری در این سرزمین سهم بسزایی را به خود اختصاص داده است. بررسی موضوعات سیاسی و اجتماعی، مضامین و ویژگی‌های شعری، بیان سبک و اسلوب شاعر و این که این شاعر در شعرش به چه طریق به بیان احساسات به زبان شعر در دیوان‌هایش پرداخته از اهداف این نوشته می‌باشد.

شاعر از سراینندگان ادبیات شعری ارزشمند در بیان مشکلات، غم‌ها و حوادث جامعه انسانی است و در شعرهای خود ستم‌ستیزی، بی‌عدالتی، فقر، عشق و جوانی، نوع دوستی و بسیاری دیگر مضامین سیاسی اجتماعی را به بهترین شکل به تصویر کشانده است.

در این راستا تحقیق پیش رو پیرامون شعر این شاعر بزرگ یمنی است که متشکل از سه فصل است. نگارنده در فصل اول این رساله به بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی یمن در قرن بیستم و چگونگی ساختار اجتماعی جامعه یمن پرداخته و به تبع آن در فصل دوم، شرح احوال و معرفی آثار شاعر و زندگی ادبی و سیره شخصی وی آمده و در فصل نهایی تحت عنوان تحلیل و بررسی شعر محمد عبده غانم، به بررسی موضوعات شعری وی، اعم از مضامین سیاسی، اجتماعی، فردی و عاطفی شعر این شاعر یمنی پرداخته شده است.

این فصل با بررسی موضوعات شعری شاعر آغاز شده است و در بخش دوم آن با بیان خصوصیات و ویژگی‌های شعر محمد عبده غانم ادامه یافته است. و در بخش نهایی آن اسلوب شاعر و سبک او مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در تمامی این مراحل از نمونه‌های شعری متناسب با هر بخش استفاده شده است.

سؤال‌های اصلی تحقیق

با توجه به مطالب یاد شده در این پژوهش سؤالاتی مطرح می‌شود که پاسخ آنها زیربنای اصلی پژوهش را تشکیل می‌دهد. و اینک سؤال اصلی این است که اشعار محمد عبده غانم از نظر الفاظ، معانی، اسلوب، مضامین و موضوعات از چه قرار است؟

۱- اسلوب و ساختار شعری محمد عبده غانم بر چه اساسی استوار است؟

۲- رویکردها و موضوعات و مضامین شعری او چیست؟

۳- شعر غانم دارای چه ویژگی و خصوصیتی می‌باشد و چه عواملی بر شاعریت او تأثیر گذاشته است؟

فرضیه‌ها

- ۱- اسالیب و ساختارهای شعری محمد عبده غانم بر اساس سبک قدیم و جدید و در مورد حل معضل و مسائل اجتماعی سروده شده است.
- ۲- با توجه به شرایط و اوضاع سیاسی و اجتماعی حاکم بر عصر شاعر، باید تحولات اساسی در موضوعات شعری وی اتفاق افتاده باشد.
- ۳- تأثیر محیط سیاسی و اجتماعی بر شعر وی زیاد است و به نظر می‌رسد شعر وی آینه تمام نمای عصر خود است.

ضرورت انجام تحقیق

از جمله مسائلی که موجب گردید تا به پژوهش درباره یکی از شاعران بزرگ عصر معاصر در یمن پرداخته شود نادیده گرفتن و کم‌توجهی محققان و پژوهشگران نسبت به شاعران یمن و اشعار آنهاست که از جایگاه والایی در ادبیات معاصر عرب برخوردار است. با توجه به شناخت بسیار محدود از این شاعر و شعر او، برای آگاهی و آشنایی متخصصان و محققان زبان و ادبیات عرب در ایران با وی، بررسی این شخصیت ضروری به نظر می‌رسید. در این پژوهش سعی بر آن است که به معرفی این شاعر از خلال اشعار او پرداخته شود. با این امید که بتوان تصویری واضح و جامع از این شاعر به جهان شعر و ادب عربی ارائه نمود و زمینه‌ای برای پژوهش‌های عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تر درباره این شخصیت فراهم شود.

سابقه و پیشینه پژوهش

پژوهش و تحقیقات درباره این شاعر به صورت خاص و جامع در محافل علمی و دانشگاهی ایران پس از بررسی در کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های معتبر مشاهده نشده است. اما پژوهش‌های نسبتاً زیادی درباره این شاعر در کشورهای عربی صورت گرفته است. علاوه بر این که موضوع رساله‌های علمی تعدادی از دانشجویان دانشگاه‌های موجود در یمن و کشورهای عربی

بوده است.

روش کار و منابع تحقیق

مطالب این پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. و شیوه انجام کار ترکیبی از شرح و توصیف و تحلیل است. و در ادامه کار، از شیوه تفسیر و استنتاج به همراه ارائه نمونه‌های تطبیق استفاده شده است به طور کلی سعی بر این بوده است که مجموعه کار مبتنی بر نوآوری و نیز در حد توان تحلیل باشد.

منابع اصلی تحقیق کتاب‌های مختلفی در زمینه یمن است. اما زیربنای تحقیق مجموعه آثار شعری محمد عبده غانم تحت عنوان «الاعمال الشعریة الكاملة» است. به غیر از دیوان شاعر، کتاب «شعراء الیمن المعاصرون» از هلال ناجی و «الشعر العربی المعاصر فی الیمن» از عبدالعزیز المقالح منابع اصلی تحقیق بوده است. بخشی از منابع تحقیق را نیز مقالات، سایت‌های اینترنتی و مجلات الکترونیک تشکیل می‌دهد. با توجه به فهرست منابع، روشن است که منابعی که به طور مستقیم مربوط به محمد عبده غانم است تا چه اندازه محدود و به بیان بهتر ناچیز است. شاید بتوان این مساله را به عنوان یکی از سختی‌های طاقت‌فرسای کار مطرح کرد.

در پایان خداوند منان را سپاس‌گزاریم که توفیق داد این پژوهش به اتمام برسد. امید است که تمامی خوانندگان لغزش‌ها و خطاهای موجود در این اثر ناچیز را به دیده اغماض نگریسته و با نظرات ارزشمند خود در اکمال آن یاری کنند.

الحمد لله رب العالمین
و السلام و الصلاة علی نبینا و الائمة المعصومین
علیهم السلام

فصل اول:

بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی

عصر محمد عبده غانم

۱- یمن؛ تاریخ و جغرافیا

۱-۱. کلمه یمن و وجه تسمیه آن:

یمن در جنوب شبه جزیره عربستان قرار دارد و نام آن از یمن به معنای رفاه و سعادت گرفته شده است و جغرافی دانان یونانی آن را "ARABIA FELIX" به معنای «عربستان خوشبخت» نام نهادند. در قدیم کشور یمن «یمن السعید» نامیده می شد. این سرزمین که به سرزمین ملکه سبا شهرت داشت به جهت خیر و برکت و نعمت فراوان، یمن نام گرفت؛ چرا که از حاصل خیزترین نواحی عربستان محسوب می گردید.

یمن در دوران باستان قلمرو حکومتها و تمدنهایی همچون معین، سبا، قتبان و حمیر بوده است. تاریخ آن دوره سرشار از ابهامات بسیار است و به درستی نمی توان آغاز پیدایش آن را مشخص ساخت. گرچه پژوهشها و تحقیقات در این باره همچنان ناقص باقی مانده، اما اطلاعات بدست آمده از نقوش و کتیبه های بر جای مانده از آن زمان که باستان شناسان موفق به کشف آنها شده اند، توانسته است تا حدی پرده از ابهامات موجود بردارد. یمن مناطق جنوبی جزیره العرب را در بر می گیرد و در مقابل آن، سرزمین شام است که مناطق شمالی عربستان را شامل می گردد.

- جرجی زیدان، *العرب قبل الاسلام*، (قاہرہ: دارالہلال، بی تا)، ص ۱۱۹.

- شوقی ضیف، *تاریخ ادب عربی (العصر الجاهلی)*، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۷هـ)، ص ۲۶.

- رجوع کنید به: محمد عبدالقادر بافقیه، *تاریخ الیمن القدیم*، ص ۲۱ - ۱۳۷؛ صادق عبده علی قائد، *الهویة السیاسیة والحضاریة للیمن فی التاریخ القدیم و عصر الاسلام*، ص ۹۳ - ۱۰۵؛ هاشم یحیی الملاح، *الوسیط فی تاریخ العرب قبل الاسلام*، ص ۶۴ تا ۸۰.

- عدنان ترسیسی، *الیمن و حضارة العرب*، (بیروت: دار مکتبة الحیاة، بی تا)، ص ۹.

یمن بدین شکل در هیچ یک از نقوش معروف بر جای مانده از آن تاریخ ذکر نشده است. در این نقوش و کتیبه‌ها لفظ دیگری شبیه به آن وجود دارد که «یمنت یا یمنات» می‌باشد. پژوهشگران تاریخ بر این باورند که یمن از «یمنت» گرفته شده است و آن را هسته اصلی کلمه یمن می‌دانند. کلمه «یمنت» از اواخر قرن سوم میلادی جزئی از لقب پادشاهان به شمار می‌رفت. این لفظ همان معنای لغوی یمن که دلالت بر «جنوب» می‌کند را در بر دارد. زیرا در نقوش قدیمی در مقابل کلمه «شامت» به معنای «شمال» آمده است. پادشاهان یمن در آن زمان ملقب به «پادشاه سبأ، ذی ریدان، حضرموت و یمنات» بوده‌اند و یمنت بخشی از لقبشان بوده و قسمتی از یمن یعنی جنوب آن را در بر داشت.

کلمه یمنت به زبان مردم جنوب شبه جزیره به معنای جنوب است. این کلمه در کتیبه‌های سبئی قدیم بر جزئی از سرزمین یمن فعلی اطلاق می‌گردید. اما از دیدگاه برخی باستان‌شناسان همه سرزمین‌های قسمت جنوب غربی جزیره العرب از عسیر تا اقیانوس هند و از دریای سرخ تا خلیج عربی را در بر می‌گرفته است. علت نامگذاری یمن به این اسم مورد اختلاف نظر مورخان است. برخی بر این باورند که یمن منسوب به یعرب بن قحطان، اولین کسی است که در آن

- محمد عبدالقادر بافقیه، *تاریخ الیمن القديم*، (بیروت: المؤسسة العربیة للدراسات و النشر، ۱۹۸۵م)، ص ۲۱۰.

- جواد علی، *المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام*، ج ۱، (بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۹۶۸م)، ص ۱۷۱.

- محمد عبدالقادر بافقیه، پیشین، ص ۲۱۰.

- جوادعلی، پیشین، ج ۲، ص ۵۴۸.

- حسن سلیمان محمود، *تاریخ الیمن السیاسی فی العصر الاسلامی*، (بغداد: المجمع العلمی العراقی، ۱۹۶۹م)، ص ۶.

- جوادعلی، پیشین، ج ۳، ص ۱۳۶ تا ۱۳۷.

- مردم یمن، عرب و از نژاد سامی هستند که در تاریخی نامعلوم از شمال به ناحیه جنوب شبه جزیره وارد شدند. از دیدگاه مورخان و نسب‌شناسان عرب‌ها به دو قسم تقسیم می‌شوند: دسته اول، اعراب بانه شامل اقوامی مانند عاد و ثمود که نام آنها مکرر در قرآن آمده است. دسته دوم اعراب باقیه می‌باشند که به دو قسم تقسیم شده‌اند: الف) عرب عاربه (اصلی) یا قحطانیان که منسوب به یعرب بن قحطان‌اند. ب) عرب مستعربه که چون از نسل حضرت اسماعیل (ع) بودند آنها را اسماعیلی می‌نامند. و چون اسماعیل عرب نبود و به سبب مجاورت با اعراب خالص و اختلاط با آنان، زبان عربی را آموخت به آنان عرب مستعربه گفته شده است. (مسعودی: *مروج الذهب*، جلد دوم، ص ۵۱ و ۱۹۲؛ ابن خلدون، *العبر*، جزء دوم،

سکنی گزید. برخی گفته‌اند: «از آن روی این منطقه یمن خوانده شده که از طرف راست به سوی آن می‌رفتند و ابن عباس گفته است: عرب متفرق شدند و آنان که به طرف راست رفتند یمنیان نامیده شدند».

همچنین نوشته‌اند: چون مردم مکه در شمار افزون شدند و شهر مکه گنجایش آنان را نداشت یمنی‌ها وارد این سرزمین شدند. گروهی علت را طبیعت این سرزمین دانسته و یمن را به علت وجود انبوه درختان و میوه‌ها و مزارع «یمن الخضر» نامیده‌اند. در گذشته مصری‌های باستان، یمن را «فانتز» می‌گفتند که معنای آن «ارض الله» بوده است. با نقل این گفته‌ها معلوم شد اخباریان بنا بر حدس و گمان برای کلمه یمن معانی مختلفی ساخته‌اند و قولی که درست‌تر و منطقی‌تر به نظر می‌رسد اشتقاق کلمه یمن از «یمنت» می‌باشد.

۱-۲. موقعیت یمن

سرزمین یمن و طبیعت جغرافیایی آن، منبعی مهم برای فهم تاریخ پرفراز و نشیب آن به شمار می‌رود. این کشور که در عهد باستان از نجران تا حضرموت ادامه داشته است، مقر تمدن درخشان و اصیل بازرگانان و کشاورزان بود. کشاورزی و تجارت پایه‌های اساسی زندگی اقتصادی یمن را تشکیل داده بود.

امروزه این نامگذاری بر جمهوری عربی یمن و جمهوری دموکراتیک مردمی آن که با توطئه انگلیس به دو بخش شمالی و جنوبی تجزیه شده بود اطلاق می‌گردد.

ص ۷، صبح الاعشى فلقشندی، ج ۱، ص ۳۱۵.

- یاقوت حموی، معجم البلدان، جلد ۵، (بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۹۹۰م)، ص ۵۱۰.

- همان.

- محمد مبروک نافع، تاریخ العرب عصر ما قبل الاسلام، (قاهرة: بی‌جا، ۱۳۷۱هـ)، ص ۱۷۱.

- حسن بن احمد همدانی، صفة جزيرة العرب، تحقیق محمد بن علی الاکوع، (دار الشؤون الثقافية، ۱۹۷۴م)، ص ۹۰.

- عبدالله عبدالوهاب الشماحی، اليمن الانسان والحضارة، (قاهرة: دارالهناء للطباعة، ۱۹۷۲م)، ص ۲۴.

- پل بون آنفان، شبه جزيرة عربستان، جلد ۲، (مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۸هـ)، ص ۲۲ و ۲۳.

- خلف العبیدی، الحركة الوطنية فی الجنوب الیمنی، (جامعة بغداد، ۱۹۷۹م)، ص ۱۹.

یمن در گذشته کل جنوب عربستان را در بر داشت و شامل عمان، حضرموت، مهره، شحر، عدن و صنعا و دیگر بخش‌های یمن می‌شد. یمن کنونی با ۹۶۸،۵۲۷ هزار کیلومتر مربع مساحت در زاویه جنوبی شبه جزیره عربستان قرار گرفته و از شرق با عمان و از شمال با عربستان سعودی همسایه است. سواحل غربی آن به خلیج فارس و سواحل شرقی‌اش به دریای سرخ منتهی می‌گردد و بر تنگه استراتژیک «باب المندب» مشرف است. بی‌تردید محیط طبیعی و جغرافیایی هر کشور، تأثیر عمیقی بر حیات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی آن کشور دارد. شرایط جغرافیایی یمن در طول تاریخ، یکی از عوامل اساسی برپایی تمدن باشکوه آن بوده است. یمن در قدیم واسطه تجاری بین هند و چین و دیگر سرزمین‌های شرقی و مصر و شام بود. تاریخ یمن که سراسر تاریخ سیطره بر این راه‌های تجاری بود، موجب برانگیخته شدن طمع بیگانگان بر آن گشت. چنان که در عصر حدیث بر اهمیت یمن و موقعیت طبیعی آن افزوده شد و این سرزمین را دستخوش رقابت‌ها و درگیری‌های دولت‌های استعمارگر قرار داد.

۱-۳. مختصری از تاریخ یمن

۱-۳-۱. یمن مهد تمدن عربستان

یمنی‌ها در زمان‌های گذشته در ردیف متمدن‌ترین مردم جهان بوده‌اند. این قسمت از شبه جزیره عربستان دارای گذشته اقتصادی و اجتماعی درخشانی است. حکومت‌های آن دوره در

- اصطخری، *المسالك و الممالک*، ترجمه ایرج افشار، (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸)، ص ۱۶ و ۱۷.
- تنگه آبی در قسمت جنوبی دریای سرخ به اقیانوس هند، تنگه باب المندب آبراهی است بسیار استراتژیک که راه کشتی‌های تجاری و مسافرتی «در دوران قدیم» از دریای عرب و اقیانوس هند به درون دریای سرخ هدایت می‌دهد، سپس از کانال سوئز به سوی دریای مدیترانه ادامه می‌دهد. این آبراهه بسیار مهم در فاصله ۳۶ کیلومتری ناحیه جنوب روستای ذباب در کرانه خلیج عدن واقع شده است. (الحموی، *معجم البلدان*، ج هفتم، ص ۱۲۹).
- عبدالواسع یحیی الواسعی، *تاریخ الیمن المسمی فرحة الهموم و الحزن*، (صنعا: مکتبه الارشاد، ۲۰۰۷م)، ص ۱۱.

- حسن بن علی الویسی، *الیمن الکبری*، (صنعا: مکتبه الارشاد، ۱۹۹۱م)، ص ۲۴۷.

- احمد قائد صائدی، *حركة المعارضة الیمنیة*، (صنعا: مرکز الدراسات و البحوث الیمنی، ۱۹۸۳م) ص ۱۵.

نهایت ترقی بود. سرزمین یمن از حدود ۱۲۰۰ سال قبل از میلاد، دارای نظام سیاسی بود. تمدن باشکوه یمن در آغاز هزاره اول قبل از میلاد به اوج خود رسید. زمانی که «بلقیس» پادشاه و ملکه حکومت «سبا»، همزمان بر حبشه و یمن حکومت می‌کرد با آن که بسیاری از مسائل مربوط به تاریخ این سرزمین مجهول باقی مانده است، اما از آثار شگفت‌آوری که توسط باستان‌شناسان در بخش‌های مختلف یمن مانند شهرهای «مأرب» و «صنعا» و غیره به دست آمده، به درستی فهمیده می‌شود که تمدن شناخته شده از آن زمان از قدیمی‌ترین و اصیل‌ترین تمدن‌های جهانی است.

یمن به لطف موقعیت جغرافیایی‌اش در مسیر باستانی داد و ستد ادویه، هزاران سال نقطه تماس بین آفریقا و خاور میانه و آسیا بود. سلاطین یمن با ایجاد امکانات مناسب، در جهت رشد تجارت و زراعت، گوی سبقت را از دیگر ملت‌ها ربودند و کشورشان از مناطق مترقی آن زمان شمرده می‌شد. یمن پایگاه مهم تجارت در عربستان بود. فن معماری و ساخت بناها و شهرها و قصرهای باشکوه از مهم‌ترین ارکان تمدن قدیم یمن به شمار می‌رود.

یمنی‌ها تمدنی پدید آوردند که هنوز آثار کاخ‌ها و معابد و دژها و برج و باروهایش برپاست و به کلی نابود نشده است و همینان توانستند سد مأرب را برای گردآوری آب در فصل باران، بنا کنند که نشان می‌دهد نظام استواری برای اداره امور زراعت و تقسیم آب داشته‌اند.

برپایی نهضت عمرانی و فنی در شهرها نشان شکوفایی اقتصادی و سیاسی یمن در قدیم است. اما تلاش یمنی‌ها منحصر در برپایی شهرها و ساخت و ساز قلعه‌ها و قصرها نمی‌شود، بلکه در رویکرد برپایی سدها در جهت استفاده از آب در امر زراعت جلوه و نمود می‌یابد. برپایی سد

- نام سبا به طوری که گفته‌اند نام پدر بزرگ ایشان، سبا پسر یثجب، پسر یعرب پسر قحطان است. (سید محمدحسین طباطبایی، *تفسیر المیزان*، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، جلد ۱۶، نشر بنیاد علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳، ص ۵۷، مسعودی: *مروج الذهب و معادن الجواهر*، منشورات الجامعة اللبنانية، بیروت ۱۹۶۶م، جزء دوم، ص ۱۹۶).

- عدنان تریسی، پیشین، ص ۹.

- صادق علی قائد، *الهویة السیاسیة و الحضاریة للیمن فی تاریخ القدیم و عصر الاسلام*، (صنعا: دارالکتب، ۲۰۰۴م)، ص ۹۵.

- شوقی ضیف، پیشین، ص ۲۸.